

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД – ОСНОВА ЕМПІРИЧНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ЮРИСТА

У статті обґрунтовано комплексний підхід до емпіричного психологічного дослідження творчого мислення юриста як інтеграцію системного, особистісного, діяльнісного, проблемного, синергетичного і соціокультурного підходів, а також теорії установки та теорії міжкульової асиметрії мозку.

Ключові слова: *творче мислення, особистість юриста, комплексний підхід, детермінанти креативності, установка, міжкульна асиметрія.*

Творча сутність особистості, зокрема, функціонуючої у юридичній сфері, виявляється у розв'язанні нових проблем, подоланні труднощів, створенні нового як об'єктивно суспільно значущого, так і суб'єктивно нестандартного продукту.

Творча діяльність у наш час є суспільно значущою, оскільки від її ефективного здійснення залежить не лише фізичне, економічне та інше благополуччя людини, але й перспективи розвитку нашого суспільства.

Без творчої діяльності не уявляється діяльність юриста у будь-якій галузі. Але поряд з цим найменш вивченими є як суб'єкт творчості – діючий юрист, так і сам процес творчості в юридичній практиці, вплив на нього зовнішніх і внутрішніх детермінантів; тому тема нашого дослідження є актуальною.

Психологи-дослідники Д.Б. Богоявленська [4], О.В. Брушлинський [6], В.М. Дружинін [8], О.М. Матюшкін [13], В.О. Моляко [15], О.К. Тихомиров [23] розглядають творчість як вид людської діяльності, результатом якої є породження чогось якісно нового, суб'єктивно і/чи об'єктивно.

Більшість авторів, наприклад О.В. Брушлинський, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко [6; 13; 14] творчу діяльність характеризують, орієнтуючись або на суб'єкт творчості, або на продукт творчості, або на умови перебігу творчого процесу. Але центром творчості є особистість – суб'єкт із його мотивацією творчої діяльності, емоційним забарвленням цього процесу та змістовими і динамічними характеристиками психіки.

У теоретичних та експериментальних працях з проблем творчості, зокрема творчого мислення, Д.Б. Богоявленська, О.В. Брушлинський, В.М. Дружинін, В.В. Іванов, О.М. Леонтьєв, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко розглядають його як у контексті структури й особливостей різних видів людської діяльності, внутрішніх особистісних детермінант (у т.ч. психофізіологічних), так і самої структури мисленнєвої діяльності.

Вивченню саме творчої складової юридичної діяльності, її пізнавального, мотиваційного, вольового, свідомого і підсвідомого компонентів майже не приділялась увага психологів. Прикладів прямого теоретичного та емпіричного дослідження цієї проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі практично немає.

Тому **метою** цієї статті є обґрунтування комплексного підходу до емпіричного психологічного дослідження творчого мислення юриста.

Для досягнення визначеної мети наукового пошуку необхідно торкнутися не тільки самого феномену творчості та творчого мислення юриста, але й проаналізувати його змістовні особливості особистості, специфіку юридичної діяльності, зосередившись на пізнавальних компонентах та їх психодинамічних детермінантах.

Мислення людини не лише відображає світ, але й творить його. За допомогою мислення людина виходить за межі чуттєвого пізнання, здійснює подальше, більш глибоке пізнання зовнішнього світу. Мислення відбувається за загальними законами, єдиними для всіх людей (операції, етапи, механізми, стратегії

і т.д.). Відмінність виникає на основі змісту тих завдань, у розв'язанні яких воно бере участь.

Творче мислення, як зазначає Я.О. Пономарьов, на відміну від конвергентного (нетворчого), в структурі процесу має такі компоненти (фази): свідомою робота (підготовка), несвідомою робота (генерація провідної ідеї), перехід несвідомого у свідоме (ідея усвідомлюється), свідомою робота (розвиток, формалізація і переробка ідеї) [17, с. 276–277]. У цьому аспекті повинен бути реалізований синергетичний підхід до дослідження творчого мислення юриста.

Творча діяльність присутня у всіх без виключення сферах людського функціонування: освіті, науці, культурі, економіці, юриспруденції та інших. Тому частина дослідників проблем творчості перемістила свої акценти із галузі теоретичної в галузь розв'язання конкретних проблем [12; 14; 15].

Діяльність юриста (працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, адвокатури) характеризується такими особливостями (С.В. Асямов і Ю.С. Пулатов [1], О.М. Столяренко [18], О.П. Ратінов [19] та ін.):

- правовою регламентацією, яка спрямовує юриста до порядку, суворо встановленого нормами закону, що породжує підвищену відповідальність;
- наявністю в діяльності широкого тактичного простору та владних повноважень;
- особливою напруженістю, дефіцитом часу, перенавантаженістю, ненормованістю;
- великою кількістю стресових факторів;
- вольовим напруженням;
- складним інтелектуальним рівнем роботи, зашифруванням справжніх цілей, маскуванню дійсних соціальних ролей, необхідністю перевтілення;
- широкою комунікативністю;
- високою кількістю мисленнєвих задач різного плану та важкості.

Все це вимагає застосування соціокультурного підходу в дослідженні творчого мислення юриста.

У професійній юридичній діяльності, наголошують С.В. Асямов і Ю.С. Пулатов, можна виділити такі елементи: пізнавальні, конструктивні, організаторські та комунікативні. Але наявність творчого компонента, особливо в пізнавальній діяльності, має забезпечити ефективне розв'язання складних багатопланових задач, і вирішальна роль в цьому процесі відводиться творчому мисленню [1].

Багатопланова діяльність юриста як суб'єкта правових відносин, основними системними соціальними ознаками якої є вдале прийняття рішень на основі законів та відповідальність за свої вчинки, детермінує наявність інших якостей особистості, які включені в цей процес [18]. Тому в дослідженні творчого мислення юриста також необхідно спиратися на діяльнісний, проблемний та особистісний підходи.

Відомо, що особистість є цілісною біосоціальною відкритою системою із своїми внутрішніми підсистемами, сферами: спрямованістю, операційною структурою та модуляційною компонентою (психофізіологічною, формально-динамічною).

Безумовно, побудова моделі особистості є дискусійним питанням, але ефективність професійного функціонування кожної людини залежить від гармонійного поєднання кожного компонента в цілісну структуру, де соціальне і біологічне, свідоме і несвідоме, установки та потреби, інтереси, мотиви, психодинамічні якості є синергійно-інтегративними утвореннями та працюють на розв'язання задач та досягнення цілей в діяльності людини.

Специфіка професійної юридичної діяльності висуває до особистості працівника низку вимог, що стосуються володіння такими професійно значущими якостями особистості, як:

- професійно-психологічна орієнтованість особистості;
- психологічна стійкість;
- розвинені вольові якості;

- розумна схильність до ризику;
- комунікативні якості та вміння: вміння встановлювати контакти з різними категоріями людей, рольові вміння, здатність до перевтілення;
- розвинені пізнавальні якості:
- швидкість реакції, вміння орієнтуватися в складних ситуаціях [1, с. 47].

Окремо необхідно виділити такі якості, як професійно розвинене мислення та його творчі прояви, які є необхідною передумовою всіх видів діяльності.

Дослідження цього пізнавального компонента структури особистості юриста [3; 19; 7] дають змогу констатувати, що стрижнем професійних здібностей юриста є здатність до творчого мислення.

Експериментальне вивчення мислення юристів (працівників міліції), як констатує В.М. Богданов, методом аналізу мовленнєвих висловлювань встановило наявність у них різних форм мислення, зокрема дискурсивного (яке характеризується побудовою суджень за готовими логічними алгоритмами) та індивідуального (в основі якого лежить професійний досвід, хороша пам'ять, розвинена уява) [3, с. 47].

Але окремо необхідно виділити творче мислення, що проявляється в ситуаціях, вирішити які за допомогою алгоритмів, логічним шляхом неможливо. Тому необхідно створити нову схему дій, знайти нові способи розв'язання завдань у юридичній сфері.

Професійне мислення юриста характеризуються такими якостями:

- креативність – здатність до самостійної постановки задач та знаходження способів їх розв'язання;
- гнучкість – вміння змінювати свою діяльність та рішення відповідно до нової інформації, можливість відійти від шаблонних розв'язань;
- сприйнятливість – так звана «чутливість до випадку»;

- поліспрямованість – вміння оцінювати широке коло питань та фактів з використанням максимальної кількості знань із минулого досвіду, здатність до одночасного висування декількох проектів розв'язань;

- критичність – співставлення проектів рішень з об'єктивними умовами задачі, обґрунтованість, аргументованість задумів, що мають перевагу;

- вибірковість – вміння знайти в умовах задачі найбільш суттєве, відізнати головні зв'язки та закономірності від несуттєвих;

- оперативність – вміння розв'язувати задачі в найкоротші терміни, швидко орієнтуватися в умовах задач;

- проникливість – вміння розібратися в рушійних мотивах поведінки людей, здатність розуміти та передбачати їхні вчинки.

Слід зазначити, що задіяння творчого мислення є складним процесом для оперативних працівників з різним стажем роботи, оскільки у них задуми розв'язань існують у свідомості ще до початку аналізу умови поставленого завдання – їх джерелом є попередній досвід та знання [3, с. 88].

Характеризуючи ознаки творчого мислення юриста, слід особливо зазначити наявність таких характеристик, як уміння подумки, мисленнево збирати, створювати цілісну образну картину подій, з якої не можна вирвати жодної деталі [18, с. 54], а також активізація уяви (моделювання подумки), створення мисленневого образу, бачення «внутрішнім зором», «малювання картини» подій та фактів, що вивчаються. Мовлення певною мірою створює жорсткий, негнучкий бар'єр у розвитку нового, проте уникнути його можна, замінивши слова образами, які є більш рухливими і пластичними.

Вивчаючи нечисленні дослідження мислення юристів [1; 3; 18], слід зазначити, що основним методом дослідження цього процесу був аналіз висловлювань досліджуваних, який давав змогу виділити структурні компоненти розв'язання задачі,

властивості та характеристики мислення, і лише як побічний результат – отримувати характеристики його творчих проявів. Це узгоджується із твердженням О.Я. Пономарьова [17, с. 128], який вважає, що творчий продукт може бути побічним продуктом діяльності.

На наш погляд, вивчення творчих проявів мислення юриста повинно відбуватися в контексті розуміння творчої особистості як інтегративної системи з гармонійним поєднанням усіх її структурних компонентів, які проявляються у високорозвинених здібностях та обдарованості: біофізіологічних, анатомофізіологічних задатках; сенсорно-перцептивних блоках, що характеризуються підвищеною чутливістю; інтелектуальних та мисленневих можливостях, що дозволяють оцінювати нові ситуації та вирішувати нові проблеми; емоційно-вольових структурах, що визначають тривале домінування ціннісних орієнтацій та їх штучне утримання; високому рівні продукування нових образів; фантазії, уяві та цілого ряду інших.

Отже, в дослідженні творчого мислення юриста має центральне місце зайняти системний підхід.

Продуктивною, на наш погляд, у розумінні творчого мислення та подальшій побудові структури дослідження є орієнтація на положення теорії міжпівкульної асиметрії головного мозку. Ця теорія визначає функціональне детермінування образного, синтетичного мислення, комплексного, холістичного сприймання зовнішніх патернів структурами правої півкулі [5, с. 126], яка в нормі є безмовною, і саме в цьому знаходяться витoki її творчого потенціалу [9, с. 207].

Ще одним із продуктивних шляхів дослідження механізмів творчого мислення є використання експериментальних та теоретичних моделей теорії установки, розроблених школою Д.М. Узнадзе [25].

Ефективність теорії та методу установки полягають у тому, що формування стратегії поведінки, творчих проявів мислення адекватно пояснюють такі положення: в кожний дискрет-

ний момент своєї активності людина є модусом психофізіологічних сил, де заздалегідь, до початку активності, міститься ескіз майбутньої поведінки, її етапи та мобілізуються відповідні інтелектуальні, афективні та фізіологічні компоненти, що позначаються як стан актуальної установки (передготовності до дії). Актуальна установка формується на ґрунті «зустрічі» потреби та ситуації задоволення. Багато разів повторюючись або внаслідок великої особистісної вагомості, актуальна установка фіксується, зумовлюючи латентний стан несвідомої готовності індивіда до певної поведінки. Процес фіксації установки суб'єкта відображає динамічну сторону психічної діяльності, її структуру та має суттєві індивідуальні відмінності. Типологічні та індивідуальні характеристики, критерії установки (динамічність – статичність, пластичність – грубість, варіабельність – константність, збудливість) дають змогу дослідити формально-динамічну структуру особистості.

Враховуючи те, що процес фіксації установки забезпечується переважною участю структур правої півкулі головного мозку при санкціонуючій ролі лівої, цей метод є одним з ефективних у дослідженні творчого мислення [10].

Виходячи з вищенаведеного й традицій в доборі діагностичних методів, для дослідження особистісних якостей і властивостей психіки людини та її станів можна визначити орієнтовні напрями, що визначають інструментарій та процедури експериментального вивчення психології творчого мислення юриста:

1. Для діагностики формально-динамічної, модуляційної складової (характеристик міжкульової асиметрії та установки): методика Берга і Гранта, визначення рукості М. Аннет, проби О.Р. Лурія [5]; метод фіксації установки за Д.М. Узнадзе [2] та його модифікований варіант [10];

2. Для дослідження сфери спрямованості особистості (особистісно-мотиваційної сторони) – багатофакторна методика Р. Кеттела; методика NEO-PI-R (адапований варіант); методика

вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга; тести Роршаха, ТАТ, Люшера;

3. Для вивчення операційної, когнітивної сфери особистості, креативності мислення, творчого потенціалу, інтелекту: тест Е. Торенса (вербальна, образна, звукова батареї) [24]; прогресивні матриці Равена; набір юридичних задач, які експериментально моделюють ситуацію, що відтворює специфіку професійної діяльності юриста і потребують креативного, нестандартного розв'язання.

Підсумовуючи, слід визначити, що пропонований набір методів та методик можна використати як базовий для організації дослідження творчого мислення. Безперечно, він може доповнюватися та модифікуватися залежно від змін завдань та умов досліджень, контингенту досліджуваних тощо.

Таким чином, для емпіричного психологічного дослідження творчого мислення юриста необхідно використати комплексний підхід, який відображає (а не обмежується простою сумою) інтегральну взаємодію діяльнісного, особистісного, проблемного, синергетичного, соціокультурного і системного підходів, а також теорій установки та міжкульової асиметрії мозку.

Власне комплексний підхід дозволяє розкрити не тільки феноменологію творчого мислення юриста, але й функціонування його внутрішніх механізмів, наявність детермінант і змістово-особистісних характеристик, а також виявити психологічні засоби його формування, стимулювання розвитку.

Подальших наукових розвідок потребують психологічні аспекти використання методу установки для розробки психологічних технік фіксації навичок та креативних змін у мисленнєвій юридичній діяльності, сформованих під час навчання творчому розв'язанню професійних юридичних задач у процесі підготовки юристів (зокрема у вищих навчальних закладах); формування псі-програм творчого мислення юриста; вплив суспільної діяльності на творчість юриста та ін.

1. Асямов С.В. Профессионально-психологический тренинг сотрудников уголовного розыска / С.В. Асямов, Ю.С. Пулатов. – Ташкент, 2002. – 250 с.
2. Бжалава И.Т. Проблема сознания бессознательного психического в психологии установки / И.Т. Бжалава. – Тбилиси: Мецниереба, 1976. – С. 23–37.
3. Богданов В.М. Психологические особенности профессионального мышления работника уголовного розыска / В.М. Богданов. – Омск, 1984. – 125 с.
4. Богдавленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богдавленская. – М.: Академия, 2002. – 318 с.
5. Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1988. – 240 с.
6. Брушлинский А.В. Психология мышления и кибернетика / А.В. Брушлинский. – М.: Мысль, 1970. – 192 с.
7. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
8. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие / В.Н. Дружинин. – М.: ПСРСЭ; СПб.: ИМАТОН-М, 2001. – 224 с.
9. Иванов В.В. Бессознательное, функциональная асимметрия, язык и творчество (к постановке вопроса) / В.В. Иванов // Бессознательное: природа, функции и методы исследования. Т.4. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – С. 254–261.
10. Карпенко В.В. Метод фіксації диспозицій працівників міліції в структурі їх професійної діяльності / В.В. Карпенко, В.А. Сухобрус // Післясемінарні матеріали. – Щитно, 2008. – С. 10–16.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1978. – 304 с.
12. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 439 с.
13. Матюшкин А.М. Интуиция и творчество / А.М. Матюшкин // Мир психологии. – 1996. – № 4. – С. 28–36.
14. Моляко В.А. Творческая конструктология / В.А. Моляко. – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.

15. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / В.О. Моляко. – К.: Освіта України, 2008. – 702 с.
16. Норакидзе В.Г. О методах исследования структуры установки личности как бессознательного психического / В.Г. Норакидзе // Бессознательное: природа, функции и методы исследования. Т.4. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – С. 336–376.
17. Пономарев Я.А. Психология творческого мышления / Я.А. Пономарев. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1960. – 352 с.
18. Прикладная юридическая психология / под ред. А.М. Столяренко. – СПб.: Питер, 2006. – 560 с.
19. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Знание, 1981. – 150 с.
20. Роршах Г. Психодиагностика: методика и результаты диагностического эксперимента по исследованию восприятия (истолкование случайных образов) / Г. Роршах. – М.: Когнитив-Центр, 2003. – 336 с.
21. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
22. Теплицкая Е.И. Межполушарные различия тормозного и положительного дифференцирования и их роль в адаптивных процессах / Е.И. Теплицкая, В.В. Карпенко, В.А. Сухобрус // Адаптивные и компенсаторные процессы в головном мозге. – М.: Наука, 1986. – С. 106–107.
23. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 270 с.
24. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Адаптированный вариант / Е.Е. Туник. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
25. Узнадзе Д.Н. Психология установки / Д.Н. Узнадзе. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.

Карпенко В.В. Комплексный подход к эмпирическому психологическому исследованию творческого мышления юриста.

Аннотация. В статье обоснован комплексный подход к эмпирическому психологическому исследованию творческого мышления юриста как интеграция системного, личностного, деятельного, проблемного, синергического и социокультурного подходов, а также теории установки и теории межполушарной асимметрии мозга.

Ключевые слова: *творческое мышление, личность юриста, комплексный подход, детерминанты креативности, установка, межполушарная асимметрия.*

Karpenko V.V. Complex approach – the foundation of empiric psychological thinking of lawyer’s creative thinking.

The complex approach to the empiric psychological investigation of the creative thinking of a lawyer as an integration of the systematic, personal, activity, problematic, synergetic and socio-cultural approaches and the theory of attitude and the theory of the interhemisphere asymmetry of the brain is grounded.

Key words: *creative thinking, personality of a lawyer, complex approach, determinants of creativity, attitude, interhemisphere asymmetry.*

